

DOI: 10.31866/2617-7943.2.2.2019.188477

УДК 902.2:[669.056-058.51-051(477)]

БРОДЯЧІ ЛИВАРНИКИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Сергій Ольговський

Кандидат історичних наук, професор;

e-mail: olgovskiy@online.ua; ORCID: 0000-0002-8677-9312

Київський національний університет культури і мистецтв, Київ, Україна

Анотація

Одним із чинників, що визначав розвиток стародавнього суспільства, було бронзолivarне ремесло. Від напрямків його розвитку залежали особливості соціально-економічного стану, тому важливо прослідкувати його характер на різних етапах суспільного розподілу праці. При цьому важливим є питання, хто були майстри, що забезпечували металевими виробами населення і в даному випадку виявляється, що здебільшого працювали бродячі ливарники. Вивчення цього явища і визначає актуальність дослідження. **Мета дослідження** — проаналізувати характер бронзолivarного ремесла на різних етапах і визначити роль бродячих майстрів в забезпеченні населення металевими виробами. **Наукова новизна.** Вперше проаналізовано діяльність бродячих ливарників на території України і визначено їх вплив на розвиток міжплеменних відносин. **Методи дослідження** базуються на загальнонауковому принципі об'єктивності, а також структурно-функціональному і аналітичному методах. **Висновки.** Визначено рівень розвитку і роль лivarного ремесла на різних етапах розвитку суспільства. Виділено окремо діяльність бродячих ливарників і охарактеризовано чинники, що свідчать про їхню роботу. Традиція бродячого ремесла виникла разом із появою металургії і металообробки і існувала протягом епох неоліта, бронзи і раннього залізного віку.

Ключові слова: бродячі ливарники; лivarні форми; металургійне виробництво; бронзолivarне ремесло; скарби ливарників; поховання ливарників

Актуальність теми дослідження

Одним із чинників, що визначав розвиток стародавнього суспільства, було бронзолivarне ремесло. Від напрямків його розвитку залежали особливості соціально-економічного стану, тому важливо прослідкувати його характер на різних етапах суспільного розподілу праці. При цьому важливим є питання, хто були майстри, що забезпечували металевими виробами населення і в даному випадку виявляється, що здебільшого працювали бродячі ливарники. Вивчення цього явища і визначає актуальність дослідження.

Мета статті

Мета полягає в аналізі характеру бронзолivarного ремесла на різних етапах і визначенні ролі бродячих майстрів в забезпеченні населення металевими виробами.

Виклад основного матеріалу

Початок доби міді визначив цілий ряд характерних ознак ремісничої діяльності, пов'язаної із цим металом. У зв'язку із високою технологічністю, ми не можемо назвати це ремесло домашнім навіть для його початкового періоду, як, наприклад, ткацтво, гончарство, оброку дерева тощо. Попри інші, більш ранні ремесла, освоєння металургії зумовило черговий суспільний розподіл праці. Ще й зараз ведуться дискусії щодо характеру і темпів освоєння людиною першого металу та способів його обробки. Проте зрозуміло, що вже перші відомі нам мідні речі були виготовлені майстрами із професійними навичками і, ймовірно, ливарники стояли осторонь від решти населення і не були зайняті в інших галузях господарської діяльності. Більше того, як свідчать етнографічні дані, металургів, ковалів, ливарників побоювались, їх уникали, а їхня робота і вони самі були оточені забобонами й прикметами.

Але і в середовищі металургів послідовно відокремлювались більш вузькі спеціалісти, тобто відбувався подальший розподіл праці. Є. М. Черних відновлює схему еволюції металургійного виробництва, запропоновану Р. Форбесом, за якою на першому етапі металург виконував всі операції – від видобутку руди до виготовлення мідних виробів, тобто він був універсалом. З часом майстри діляться на гірників, які виявляють родовища та добувають руду, і на металургів, які займаються виплавою металів і подальшим виготовленням готових виробів. А вже із цих металургів виділяються плавильники, які виплавляють із руди мідь і розповсюджують її в товарних зливках, і ливарники-ковалі, які виготовляють готову продукцію. А вже в середовищі ливарників в результаті розподілу праці виділяються вузькі спеціалісти по виготовленню конкретних речей – знарядь, зброї, посуду, прикрас тощо. При цьому можна спостерігати і зворотній процес – універсалізацію майстрів по виготовленню готової продукції, які працюють на виїзді, виготовляють будь яку продукцію і виконують всі операції з металом. Тобто, по суті, це бродячі майстри (Черных, 1972, с. 191). Єдине, в чому можна не погодитись з Р. Форбесом, що бродячий майстер буде поєднувати такі операції, як виплавка металу із руди і виготовлення готової продукції. Більш допустимо, що він буде працювати із товарними зливками, які буде отримувати від гірника-металурга. Важко уявити, що рудокоп, отримавши із добутої руди метал, покине родовище і піде мандрувати на далекі відстані, задовольняючи потреби населення, що трапляється у нього на шляху.

Згідно із цією схемою можна узгодити етапи розповсюдження металу на території Євразії. Найдавніші мідні вироби були виявлені в Малій Азії на східноанатолійському поселенні Чайоню-Тепезі і датувались вони кінцем VIII – початком VII тис. до н. е. (Braidwood, 1973, p. 37), а потім у двох похованнях VII тис. до н. е.

під будинком на поселенні Чатал-Гойюк у Центральній Анатолії (Esin, 1995, p. 37). Як відомо, на Малоазійському нагір'ї містяться багаті поклади марганцевих, молібденових, мідних і поліметалічних руд, які розроблялись в давнину. Тобто місцева металургія енеолітичного часу була забезпечена власною сировинною базою. Ймовірно у Малій Азії на початковій фазі працювали майстри-універсали, які виконували всі операції – від видобутку руди до виготовлення речей.

У Південно-Східній Європі найдавніші вироби з міді у Сербії датуються V тис. до н. е. (Богданович, 1987, с. 167). Відзначаючи певний хронологічний розрив між металевими знахідками Близького Сходу і Балкан, Н. В. Риндіна вважає, що металургійний досвід у Південно-Східній Європі має автохтонний характер (Риндіна, 1998, с. 29). З цим можна погодитись, оскільки на Балканах металурги також були забезпечені місцевою сировиною, а найдавніші гірничі розробки тут були виявлені на родовищі Аі-Бунар у Болгарії.

На території України власних покладів міді немає, а знахідки перших металевих речей пов'язані з трипільською культурою. Це понад 600 виробів, які представлені дрібними знаряддями праці – гачками, шилами та поодинокими пробійниками, теслами та втульчастими сокирами; прикрасами – намистинами, пронизками, підвісками, шпильками, нашивними бляшками, антропоморфними амулетами. 493 вироби походять із скарбів (Карбун, Аріушд, Хебешешти), 120 виявлені на поселеннях і 10 – випадкові знахідки біля поселень. Найбільш репрезентативні в цьому відношенні поселення Лука-Врублівецька, Берново-Лука, Олександрівка, Нові Русешти, Кельменці (Ольговський, 2003, с. 220).

Хронологічно і за типологічними характеристиками цей матеріал близький речам із Сербії і Болгарії, що традиційно пояснювалось балканськими витоками трипільської культури, або експортом. Але кам'яні ковадла і молоти, знахідка відкритої ливарної форми з каменю на поселенні Олександрівка (Есипенко, 1957, с. 19), тиглів у Хебешештах (Dumitrescu, Dumitrescu, Petrescu-Dîmbovița, & Gostar, 1954, s. 382, tab. CXI), мідних пробійників з Троянова і Луки-Врублівецької, мідних стрічок, з яких робили намистини, стрижнів, з яких виготовляли знаряддя праці, на перший погляд, яскраво свідчать про обробку металу на місцях. Н. В. Риндіна навіть виділяє деякі типи шпильок з Олександрівки та долота-тесла типу Кукутені, які, на її думку, мають місцеве походження. Місцеві риси, на її думку, виділяються і у технології відливання у горизонтальних формах заготовок з послідувочою їх проковкою і вигинанням пронизок (Риндіна, 1998, с. 129).

Але при цьому нам невідомі металургійні майстерні або окремі спеціальні металургійні печі. Цей факт, зазвичай, не тлумачився, для висновків про місцеву металообробку достатньо було знахідок ливарних форм, інших інструментів або відходів металургійного виробництва. Звичайно, можна розраховувати на майбутні знахідки, але останнім часом трипільські пам'ятки досліджуються досить активно і широкими площами, тому відсутність майстерень до певної міри виглядає закономірністю. І пояснити це можна роботою на трипільських поселеннях майстрів не місцевих, а вихідців із Балканської гірничо-металургійної області. Тобто на пам'ятках трипільської культури працювали бродячі (мандрівні) майстри, які, можливо, навіть не мали постійного місця проживання. Відсутність же майстерень із плавильними горнами й специфіч-

ним культурним шаром можна пояснити облаштування останніх за межами поселень для запобігання пожежам.

З настанням доби бронзи, разом із ускладненням технологічних прийомів обробки металу, з'являються яскраві ритуальні ознаки ремісничої діяльності. Насамперед це поховання ливарників, супроводжені аксесуарами бронзолivarного ремесла – ливарними формами, тиглями, ковальськими інструментами. У Азово-Чорноморській зоні для катакомбної культури А. І. Кубишев і А. Л. Нечитайло (1991), наприклад, відзначають близько сорока таких поховань (с. 7-8) і, що характерно, поблизу не виявлено пам'яток осілого побуту – поселень, городищ або навіть і тимчасових стоянок. Для доби міді ми не знаємо таких поховань, але ж для трипільської культури взагалі характерна відсутність могильників.

Починаючи з середнього бронзового віку, стають характерними скарби ливарників і майстерні, також не пов'язані з конкретними населеними пунктами або ремісничими центрами. У 60-ті рр. XX ст. О. М. Лесков (1967), картографувавши такі скарби ливарників у Північному Причорномор'ї, виділив північно-чорноморський осередок кольорової металообробки пізньобронзового віку (с. 143). Із близько тридцяти відомих цьому автору скарбів і майстерень, тільки красномаяцька і волоська майстерні розташовувались у ремісничих центрах. Але ж при цьому наявність таких ремісничих центрів зовсім необов'язкова, адже під осередком металообробки ми розуміємо не окрему пам'ятку з майстернею, а регіон схожого виробництва виробів з єдиними типологічними, хіміко-металургійними характеристиками і єдиною технологією виробництва. Тобто, це зона діяльності майстрів, які отримували метал із одних родовищ, використовували однакові прийоми і виготовляли однотипні речі. Іноді осередок може характеризувати металургійне виробництво на території проживання населення декількох археологічних культур. Виходячи з цих умов, Є. М. Черних (1976) для доби середньої і пізньої бронзи виділяє три осередки металообробки, які забезпечували металевими виробами населення практично всієї території України. Особливо активно металурги цих осередків діяли у басейнах великих річок (с. 175).

Якщо інгуло-красномаяцький осередок у XIII–XII ст. до н. е. обслуговував практично все населення Подністров'я, Побужжя і Подніпров'я, то вже у XII–IX ст. до н. е. діяльність ливарників завадолобойківського осередку охоплює тільки Подніпров'я. Ремісники ж кардашинського осередку IX–VIII ст. до н. е. хоча і розповсюджують свою продукцію, повторюючи ареал інгуло-красномаяцького осередку, але відбувається це в значно меншому обсязі. Загалом металургійне виробництво в цей час переживає занепад у зв'язку із затуханням діяльності Балкано-Карпатської гірничо-металургійної області і в кінці VIII ст. до н. е. остаточно згортається, не доживаючи до початку грецької колонізації Північного Причорномор'я (Черных, 1976, с. 198).

Треба також відзначити знахідку стулки ливарної форми для відливання кельтів і тесел, характерних для зрубною культури, на поселенні східнотшинецької культури Зазим'я, що неподалік від Києва (Клочко, 1994, с. 118). На перший погляд факт звичайний, але більше ніяких слідів обробки металів ні на цьому поселенні, ні на інших пам'ятках східнотшинецької культури не відомо.

На Лівобережжі Дніпра в кінці доби бронзи мешкали племена бондарихинської культури, власна металообробка яких була розвинена дуже слабо, тому населення цього регіону знаходилось у сфері впливу завадово-лобойківського осередка металообробки. Внаслідок цього, металеві вироби з цієї території знаходять чисельні аналогії в самих віддалених точках Європи. Наприклад, кельти і ливарні форми, аналогічні знайденим на бондарихинських пам'ятках, виявлені у Київській і Черкаській областях, поблизу Керчі і у Молдові (Черных, 1976, с. 81). На самому Бондарихинському поселенні, яке дало назву всій культурі, знайдені ливарні форми для відливання черешкових ножів, аналогічних знайденим на Дону і у Волго-Ураллі на сході, а на заході – в Румунії і Молдові (Черных, 1976, с. 115). А враховуючи, що майстерні на бондарихинських поселеннях невідомі, всі перераховані факти можуть яскраво свідчити про роботу на території України в добу бронзи саме бродячих майстрів.

До кінця доби бронзи і початку раннього залізного віку відносяться тільки дві знахідки, що стосуються бронзолivarного ремесла. Це дві ливарні форми і тигель з городища Дикий Сад, яке досліджується в межах м. Миколаїв у Нижньому Побужжі (Горбенко, Гребенніков, & Смирнов, 2009, с. 20), і відомий новочеркаський скарб, що правда за межами України, але до його складу входить стулка ливарної форми для відливання наконечників стріл. Відносно поселення Дикий Сад треба відзначити, що тут не виявлено бронзолivarної майстерні, а за формою списа, що відливався у ливарній формі, його населення обслуговували ливарники кардашинського осередка металообробки. Новочеркаський скарб також не пов'язаний з жодною майстернею. Тобто, і для початку раннього залізного віку також характерна робота бродячих ливарників.

Кольорова металообробка скіфського часу лише недавно стала предметом спеціального дослідження. Традиційно вважалось, що виробами з бронзи скіфське населення забезпечували майстри із грецьких колоній, насамперед Ольвії. Відносно ж власної металообробки у скіфів, вважалось, що її просто не існує. Так у спеціальному розділі, присвяченому бронзолivarному ремеслу скіфів, у академічному виданні «Археология Украинской ССР» автори пишуть, що майстерень, де оброблялись кольорові метали, в Скіфії не виявлено. На поселеннях зустрічаються тільки незначні (виділено мною – С. О.) сліди металообробки – л'ячки, тиглі, зливки і краплі міді, браковані вироби, ливарні форми. Техніка обробки металів вивчається тільки по готовим виробам. Що стосується золота, срібла і електра, з яких виготовлялись посуд, елементи зброї, кінської упряжі і особисті прикраси, то, пов'язані з ними ремесла з кінця VI ст. до н. е. починають концентруватись в античних містах Північного Причорномор'я (Ильинская & Тереножкин, 1986, с. 131, 132).

Дивно, що такі виразні сліди, перераховані у названому виданні, що за своєю кількістю значно перевищують античні знахідки, не справили враження на авторів вказаного розділу. Крім того, коли у 1986 р. виходила з друку «Археология УССР», де було наведено оцінку скіфського ремесла В. А. Іллінської і О. І. Тереножкіна (1986), вже були відомі і опубліковані у науковій літературі матеріали із майстерень бронзолivarників на Більському городищі, виявлених у 1965 р. (Шрамко, 1967, с. 199) і у 1969 р. У другій з них, окрім бронзолivarної

печі і традиційного супроводжуючого майстерні матеріалу, було виявлено уламки ливарної форми, в якій відливались масивні щитові умбони у вигляді лежачого оленя, аналогічного відомій блясі із кургану кінця VII ст. до н. е., дослідженого біля станиці Костромська на Кубані (Шрамко, 1976, с. 195-196), (рис. 57).

Пояснюється таке відношення до скіфської металообробки тим, що в дослідженні античних і скіфських пам'яток на середину XX ст. склалась певна диспропорція. Якщо грецькі міста, хоча і з певними перервами, всебічно досліджувались починаючи з рубежу XVIII–XIX ст., то культура скіфського населення епізодично вивчалась, в основному, за матеріалами поховальних пам'яток, причому переважно курганів скіфської знаті. Матеріали ж поселень і городищ порівняно мало привертала увагу дослідників. Лише на початку XX ст. на Полтавщині і Харківщині було здійснено невеликі за обсягом розвідувальні розкопки на двох скіфських городищах.

Висновки

За довгі роки розкопок було накопичено колосальний матеріал, який дозволяв розкрити різноманітні сторони життя і діяльності населення грецьких міст Північного Причорномор'я, а побут населення лісостепової зони України лишався мало вивченим. Практично нічого не було відомо і про виробничу діяльність автохтонів. А це, в свою чергу, породило суб'єктивне відношення до грецької культури, яка розцінювалась як вирішальний фактор в історії місцевого населення, яке користувалось досягненнями грецького ремесла в обмін на рабів і продукти натурального господарства.

Але сьогодні нам відомі ремісничі центри Скіфії, які свідчать про високий рівень місцевого бронзоливарного ремесла. Практично на кожному великому скіфському городищі відкриті рештки майстерень із спеціалізованими інструментами, ливарними формами, тиглями, бракованими виробами, відходами виробництва. На правому березі Дніпра це Жаботинське, Шарпівське, Мотронинське городища, поселення Грищенці. На лівому березі – городища Більське, Лихачівське, Люботинське, Коломакське, Полкова Микитівка (Ольговський, 2011, с. 129), (рис. 51). Тобто на відміну від грецьких колоній Північного Причорномор'я, металообробне ремесло у Скіфії було більш розвинене і скіфські майстри могли самі забезпечувати металевими виробами не тільки місцеве населення, а й грецьких колоністів, про що яскраво свідчить діяльність майстрів Ягорлицького поселення у пониззі Дніпра, яке було сезонним торжищем, і чисельні варварські прикраси в ранніх шарах Березанського поселення і Ольвії. Типологічне розмаїття металевих речей на цих пам'ятках свідчить про діяльність тут майстрів із Подніпров'я, Балканського басейну, Північного Кавказу, Поволжя і навіть Західного Сибіру.

Предметом дискусії довгий час було поховання V ст. до н. е. в кургані Марицинського могильника біля поселення Аджигол, що неподалік від Ольвії, розкопане у 1910 р. М. Ебертом (Ebert, 1913, s. 9), (fig. 6). Поховання було супроводжене кам'яною ливарною формою, в якій відливались бляшки у вигляді голови кошачого хижака і це давало підставу говорити про роботу ольвійських ливарників на замовлення кочовиків. Але, беручи до уваги, що дане поховання було здійснене

з дотриманням всіх ритуальних ознак посульських курганів в лісостеповому Лівобережжі, а також високий рівень розвитку металообробки в Скіфії, можна із впевненістю говорити, що в Марицинському могильнику був похований бродячий ливарник – виходець з одного із подніпровських центрів.

Таким чином, діяльність бродячих майстрів у Причорномор'ї має глибокі традиції. Вона виникла з появою металургії і металообробки і існувала протягом доби енеоліту, бронзи і раннього залізного віку.

Список посилань

- Богданович, М. (1987). Неолитические поселения в Дивостине и протостарчевская культура. *Советская археология*, 2, 5-17.
- Горбенко, К.В., Гребенников, Ю.С., & Смирнов, А.И. (2009). *Степная Троя Николаевщины*. Николаев: Издательство Ирины Гудым.
- Есипенко, А.Л. (1957). Раннетрипольское поселение Александровка (по материалам разведок и раскопок 1949-1951 гг.). *Материалы по археологии Северного Причерноморья*, 1, 10-23.
- Ильинская, В.А., & Тереножкин, А.И. (1986). Материальная культура. Занятия и орудия труда. В *Археология Украинской ССР* (Т. 2, с. 128-134). Киев: Наукова думка.
- Клочко, В.И. (1994). Металлургическое производство в энеолите и бронзовом веке. В И.Т. Черняков (Ред.), *Ремесло эпохи энеолита-бронзы на Украине* (с. 96-132). Киев: Наукова думка.
- Кубышев, А.И., & Нечитайло, А.Л. (1991). Центры металлообрабатывающего производства Азово-Черноморской зоны (к постановке проблемы). В *Катакомбные культуры Северного Причерноморья* (с. 6-21). Киев: Наукова думка.
- Лесков, А.М. (1967). О северопричерноморском очаге металлообработки в эпоху поздней бронзы. В А.М. Лесков & Н.Я. Мерперт (Ред.), *Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР* (с. 143-178). Киев: Наукова думка.
- Ольговський, С.Я. (2003). Трипільський метал у системі Балкано-Карпатської та Малоазійської металургійної провінції. В *Трипільська цивілізація у спадщині України* (с. 219-222). Київ: Просвіта.
- Ольговський, С.Я. (2011). *Скіфо-антична металообробка архаїчного часу* (2-ге вид.). Київ; Москва: КНТ.
- Рындина, Н.В. (1998). *Древнейшее металлообрабатывающее производство Юго-Восточной Европы (истоки и развитие в неолите и энеолите)*. Москва: Наука.
- Черных, Е.Н. (1972). *Металл – человек – время*. Москва: Наука.
- Черных, Е.Н. (1976). *Древняя металлообработка на Юго-Западе СССР*. Москва: Наука.
- Шрамко, Б.А. (1967). Исследования лесостепной полосы УССР. В *Археологические открытия 1966 г.* (с. 199-201). Москва: Наука.
- Шрамко, Б.А. (1976). Новые находки на Бельском городище и некоторые вопросы формирования и семантики образов звериного стиля. В *Скифо-сибирский звериный стиль в искусстве народов Евразии* (с. 194-209). Москва: Наука.
- Braidwood, R.J. (1973). The Early Village in Southwestern Asia. In *Journal of Near Eastern Studies* (Vol. 32, № 1-2, pp. 34-39). Chicago: The University of Chicago Press.

- Dumitrescu, V.I., Dumitrescu, H., Petrescu-Dîmbovița, M., & Gostar, N. (1954) *Hâbășești [Monografie]*. București: Academiei Republicii Populare Română.
- Ebert, M. (1913). Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouw. Cherson. *Prahistorische Zeitschrift*, 1-2, 3-80.
- Esin, U. (1995). Early Copper Metallurgy at the Pre-Pottery Site of Asikli. In *Reading in Prehistory: Studies presented to Halet Çambel* (pp. 28-56). Istanbul: Graphis.

References

- Dumitrescu, V.I., Dumitrescu, H., Petrescu-Dîmbovița, M., & Gostar, N. (1954) *Hâbășești [Monograph]*. București: Academiei Republicii Populare Română [in Romanian].
- Esin, U. (1995). Early Copper Metallurgy at the Pre-Pottery Site of Asikli. In *Reading in Prehistory: Studies presented to Halet Çambel* (pp. 28-56). Istanbul: Graphis [in English].
- Ebert, M. (1913). Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouw. Cherson [Excavations on the Good Maritzyn, Gouw. Kherson]. *Prahistorische Zeitschrift*, 1-2, 3-80 [in German].
- Braidwood, R.J. (1973). The Early Village in Southwestern Asia. In *Journal of Near Eastern Studies* (Vol. 32, № 1-2, pp. 34-39). Chicago: The University of Chicago Press [in English].
- Bogdanovich, M. (1987). Neoliticheskie poseleniia v Divostine i protostarchevskaia kultura [Neolithic settlements in Divostin and Protostarchev culture]. *Sovetskaia arkheologiya*, 2, 5-17 [in Russian].
- Esipenko, A.L. (1957). Rannetripolskoe poselenie Aleksandrovka (po materialam razvedok i raskopok 1949-1951 gg.) [The Early Tripoli settlement Aleksandrovka (based on materials from reconnaissance and excavations of 1949-1951)]. *Materialy po arkheologii Severnogo Prichernomoria*, 1, 10-23 [in Russian].
- Gorbenko, K.V., Grebennikov, Iu.S., & Smirnov, A.I. (2009). *Stepnaia Troia Nikolaevshchiny [Steppe Troy of Nikolayevshchina]*. Nikolaev: Izdatelstvo Iriny Gudym [in Russian].
- Ilinskaia, V.A., & Terenozhkin, A.I. (1986). Materialnaia kultura. Zaniatiia i orudiia truda [Material culture. Occupations and tools]. In *Arkheologiya Ukrainskoi SSR [Archeology of the Ukrainian SSR]* (Vol. 2, pp. 128-134). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Klochko, V.I. (1994). Metallurgicheskoe proizvodstvo v eneolite i bronzovom veke [Metallurgical production in the Eneolithic and Bronze Age]. In I.T. Cherniakov (Ed.), *Remeslo epokhi eneolita-bronzy na Ukraine [Craft of the Eneolithic-Bronze Age in Ukraine]* (pp. 96-132). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Kubyshev, A.I., & Nechitailo, A.L. (1991). Tcentry metalloobratyvaiushchego proizvodstva Azovo-Chernomorskoii zony (k postanovke problemy) [Centers of metalworking in the Azov Black Sea zone (to the statement of the problem)]. In *Katakombnye kultury Severnogo Prichernomoria [Catacomb cultures of the Northern Black Sea region]* (pp. 6-21). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Leskov, A.M. (1967). O severoprichernomorskom ochage metalloobrabotki v epokhu pozdnei bronzy [About the Northern Black Sea hotbed of metal processing in the Late Bronze Age]. In A.M. Leskov & N.Ia. Merpert (Eds.), *Pamiatniki epokhi bronzy iuga Evropeiskoi chasti SSSR [Monuments of the Bronze Age of the south of the European part of the USSR]* (pp. 143-178). Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
- Ryndina, N.V. (1998). *Drevneishee metalloobratyvaiushchee proizvodstvo Iugo-Vostochnoi Evropy (istoki i razvitie v neolite i eneolite) [The oldest metalworking industry in Southeast*

- Europe (the origins and development of the Neolithic and Eneolithic)*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Chernykh, E.N. (1972). *Metall – chelovek – vremia [Metal – man – time]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Chernykh, E.N. (1976). *Drevniaia metalloobrabotka na Iugo-Zapade SSSR [Ancient metalworking in the South-West of the USSR]*. Moscow: Nauka [in Russian].
- Shramko, B.A. (1967). Issledovaniia lesostepnoi polosy USSR [Studies of the forest-steppe strip of the Ukrainian SSR]. In *Arkheologicheskie otkrytiia 1966 goda [Archaeological discoveries of 1966]* (pp. 199-201). Moscow: Nauka [in Russian].
- Shramko, B.A. (1976). Novye nakhodki na Belskom gorodishche i nekotorye voprosy formirovaniia i semantiki obrazov zverinogo stil'ia [New findings on the Belsky hillfort and some issues of the formation and semantics of animal style images]. In *Skifo-sibirskii zverinyi stil' v iskusstve narodov Evrazii [Scythian-Siberian animal style in the art of the peoples of Eurasia]* (pp. 194-209). Moscow: Nauka [in Russian].
- Olhovskiy, S.Ya. (2003). Trypils'kyi metal u systemi Balkano-Karpatskoi ta Maloaziiskoi metalurhiinoi provintsii [Trypillian metal in the Balkans-Carpathian and Asia Minor metallurgical systems]. In *Trypilska tsyvilizatsiia u spadshchyni Ukrainy [Trypillian civilization in the heritage of Ukraine]* (pp. 219-222). Kyiv: Prosvita [in Ukrainian].
- Olhovskiy, S.Ya. (2011). *Skifo-antychna metalloobrobka arkhainoho chasu [Scythian antique metalworking of archaic time]* (2nd ed.). Kyiv; Moscow: KNT [in Ukrainian].

WANDERING CASTERS ON THE TERRITORY OF UKRAINE

Serhii Olhovskiy

PhD in Historical Sciences, Professor; e-mail: olgovskiy@online.ua; ORCID: 0000-0002-8677-9312
Kyiv National University of Culture and Arts, Kyiv, Ukraine

Abstract

One of the factors determining the development of ancient society was the bronze casting craft. The features of the socio-economic state depended on the direction of its development; therefore, it is important to trace its character at various stages of the social division of labor. At the same time, the key question is who the craftsmen were, who provided the population with metal products, and in this case it turns out that in most cases those were wandering casters. **The relevance of the study** is determined by this issue. **The aim of the study** is to analyze the nature of the bronze casting craft at various stages and to determine the role of wandering craftsmen in providing the population with metal products. **Scientific novelty**. For the first time, the activity of vagrant masters in Ukraine has been analyzed and their influence on the development of tribal relations has been determined. **The research methods** are based on the general scientific principle of objectivity, as well as structural, functional and analytical methods. **Findings**. The level of development and the role of casting craft at various stages of society development have been determined. The activities of wandering casters have been singled out separately and the factors that testify to their activities have been characterized. The tradition of wandering crafts

arose with the advent of metallurgy and metalworking and existed during the Eneolithic, Bronze and Early Iron Age eras.

Keywords: wandering craftsmen; casting molds; metallurgical production; bronze casting craft; caster treasures; caster burials

БРОДЯЧИЕ ЛИТЕЙЩИКИ НА ТЕРРИТОРИИ УКРАИНЫ

Сергей Ольговский

Кандидат исторических наук, профессор; e-mail: olgovskiy@online.ua; ORCID: 0000-0002-8677-9312
Киевский национальный университет культуры и искусств, Киев, Украина

Аннотация

Одним из факторов, определяющих развитие древнего общества, было бронзолитейное ремесло. От направления его развития зависели особенности социально-экономического состояния, поэтому важно проследить его характер на различных этапах общественного разделения труда. При этом ключевым становится вопрос, кто были мастера, которые обеспечивали металлическими изделиями население и в данном случае оказывается, что в большинстве случаев работали бродячие литейщики. Изучение этого вопроса и определяет актуальность исследования. **Цель исследования** – проанализировать характер бронзолитейного ремесла на различных этапах и определить роль бродячих мастеров в обеспечении населения металлическими изделиями. **Научная новизна.** Впервые проанализирована деятельность бродячих мастеров на территории Украины и определено их влияние на развитие межплеменных отношений. **Методы исследования** базируются на общенаучном принципе объективности, а также структурно-функциональном и аналитическом методах. **Выводы.** Определены уровень развития и роль литейного ремесла на различных этапах развития общества. Выделена отдельно деятельность бродячих литейщиков и охарактеризованы факторы, которые свидетельствуют об их деятельности. Традиция бродячего ремесла возникла вместе с появлением металлургии и металлообработки и существовала на протяжении эпох энеолита, бронзы и раннего железного века.

Ключевые слова: бродячие литейщики; литейные формы; металлургическое производство; бронзолитейное ремесло; клады литейщиков; погребения литейщиков

